

ՄԱՐԻԿՅԱՆ ԼԻԼԻԹ

(ԵՊՀ)

ԲԱՆԱԿ-ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹՈՒՐԳՈՒԹ ՕԶԱԼԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

Բանակը միշտ էլ եղել է Թուրքիայի սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական կյանքի զարգացման վրա ազդող կարևորագույն ինստիտուտներից մեկը: Այս ավանդույթը գալիս է դեռևս Օսմանյան կայսրությունից և իր հետագա զարգացումն է ապրում Հանրապետական Թուրքիայում: Վերջին գրեթե կես դարի ընթացքում բանակը վճռական ազդեցություն է ունեցել երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի վրա, և ինչպես նշում է Սուրեն Բաղդասարյանը, թուրքական հասարակության կենսագործունեությունը վերջին 40 տարիների ընթացքում կարգավորվել է թուրքական ռազմական վերնախավի կողմից¹: Պետք է նշել, որ վերջին 50 տարիների ընթացքում Հանրապետական Թուրքիայում տեղի է ունեցել 2 ռազմական հեղաշրջում (1960թ., 1980թ.) և 2 ռազմական միջամտություն (1971թ., 1997թ.), ինչը հետագոտողների մոտ առանձնակի հետաքրքրություն է առաջացնում Թուրքիայում բանակ-քաղաքացիական իշխանություններ փոխհարաբերությունների ուսումնասիրման հարցում: Սույն հոդվածի շրջանակներում փորձ է արվում ուսումնասիրել բանակ-քաղաքացիական իշխանություններ փոխհարաբերությունները Թուրքիայի Օզալի կառավարման տարիներին:

1980թ. սեպտեմբերի 12-ին Թուրքիայում տեղի ունեցավ ռազմական հեղաշրջում, որի հետևանքով երկրի դեկն անցավ բարձրագույն ռազմական դեկավաթյան ձեռքը և Թուրքիայում սկսվեց «անցումային շրջանի» ժամանակաշրջանը, որը սովորաբար հաջորդում է ռազմական հեղաշրջումներին: 1980-1983թթ. «անցումային շրջանում» երկրի զինված ուժերը կատարեցին այնպիսի օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք նպատակ ունեին հետագայում Թուրքիայի քաղաքական կյանքը վերահսկելի դարձնել զինվորականների համար:

ԼՄսնավորապես 1982թ. նոյեմբերի 7-ին հանրաքվեի միջոցով ընդունվեց նոր սահմանադրություն. որի միջոցով էականորեն ընդլայնվեց զինվորականների կողմից հետագայում երկրի քաղաքական կյանքի վրա ազդելու հնարավորությունները: Սա հատկապես երևում է սահմանադրության այն հոդվածներում, որոնք նախատեսում էին նախագահի լիազորությունների ընդլայնում. որը Թուրքիայում ավանդաբար ընտրվում էր երկրի զինվորական վերնախավից. ԱԱԽ-ի դերի ուժեղացում և Նախագահական խորհրդի ստեղծում²:

Սահմանադրական հանրաքվեի անցկացումից հետո զինվորականները հետևողականորեն սկսեցին միջոցառումներ իրականացնել քաղաքացիական կառավարմանը վերադառնալու ուղղությամբ:

Այսպիսով, կարելի է նշել, որ «անցումային շրջանում» զինվորականների իրականացրած օրենսդրական փոփոխությունները հիմնականում նպատակաուղղված էին ձևավորվող քաղաքական կուսակցությունների գործունեությունը վերահսկելի և կանխատեսելի դարձնելուն: Այդ փոփոխություններն իրականացնելուց հետո զինվորականները ձեռնամուխ եղան իշխանությունը քաղաքական կուսակցություններին փոխանցելուն: Համաձայն ընտրությունների մասին օրենքի անցումային դրույթներից մեկի, խորհրդարանական ընտրությունները նշանակվեցին 1983թ. նոյեմբերի 6-ին:

1983թ. ապրիլի 24-ին ԱԱԽ-ն վերացրեց քաղաքական գործունեությամբ զբաղվելու արգելքը³ և Թուրքիայում երեք տարի ընդմիջումից հետո վերսկսվեց քաղաքական կյանքը: Այսպիսով, նոր քաղաքական համակարգի շրջանակներում սկիզբ դրվեց քաղաքական կուսակցությունների ձևավորման գործընթացին:

Ազգային անվտանգության խորհրդի կողմից ընդամենը երեք կուսակցություններ թույլտվություն ստացան մասնակցելու խորհրդարանական ընտրություններին՝ Ժողովրդականը, Սայր հայրենիքը և Ազգայնական դեմոկրատականը: Ազգայնական դեմոկրատական կուսակցությունը (*Milletçi Demokrasi Partisi*) վայելում էր ԱԱԽ-ի հովանավորչությունը, և այն գլխավորում էր գորացրված գեներալ Թուրգութ Սունայիր⁴: Այս կուսակցության միջոցով զինվորական վերնախավը ցանկանում էր պահպանել իր լծակները նոր ձևավորվող քաղաքական համակարգի վրա: Սակայն 1983թ-ի

նույնների 6-ի խորհրդարանական ընտրություններում. ի զարմանս զինվորականների. հաղթանակ տարւոյլ Սայր Հայրենիք կուսակցությունը (ՄՀԿ)⁶: ՄՀԿ-ի հաջողությունը հիմնականում պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ այն դարձավ մինչ հեղափոխությունը գործած աջ ուղղվածության 3 կուսակցությունների (Արդարություն, Ազգային շարժում և Ազգային փրկություն) գաղափարների և անդամների ապաստանը. ինչի պատճառով էլ նրան կոչում էին «Սուրբ Երրորդության պաշինք»⁷: Ժողովրդական կուսակցությունն էլ իր հերթին կալուղացավ ստանալ նախկին Ժողովրդա-հանրապետական կուսակցության ընտրագնդվածի ծայների հիմնական մասը: Այսպիսով, այն կուսակցությունը, որին զինվորականները նպատակադրված էին փոխանցել իշխանությունը, զբաղեցրեց ընդամենը երրորդ տեղը, ինչն անակնկալ էր զինվորական վերնախավի համար և որոշակի դժգոհություն առաջացրեց նրանց շրջանակներում: Ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ բոլորը սպասում էին բանակի արձագանքին: Սակայն բարձրաստիճան զինվորականները, տեղիք տալով երկրի խոշոր կապիտալին և միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների ճնշումներին, ընդունեցին ընտրությունների ալյուրները, և նախագահ Քենան Էվրենը Օզալին հանձնարարեց կառավարություն կազմել⁷:

Այսպիսով, ձևավորվեց նոր կառավարություն, որը գլխավորեց Թուրքոթ Օզալը: Վերջինս նախկինում եղել էր Ս. Դեմիրելի տնտեսական խորհրդատուն, իսկ 1980-1983թթ. անցումնային շրջանում Բյուլենթ Ուլուսուի կառավարության մեջ զբաղեցրել էր պետական նախարարի, վարչապետի տեղակալի պաշտոնը⁸: Բացի այդ Թ. Օզալը նաև կարևոր մասնակցություն էր ունեցել «հունվարի 24-ի»⁹ ծրագրի մշակման գործում:

1980-ական թվականների ամբողջ ընթացքում Օզալը իսլամամետ ուժերի նկատմամբ որդեգրել էր մեղմ դիրքորոշում. ինչը թերևս կաբելի է բացատրել ՄՀԿ-ի կազմում իսլամիստների զգալի քանակով: Նման հանգամանքը, բնականաբար, չէր կարող չառաջացնել զինվորականների անհանգստությունը, քանի որ 1980թ. ռազմական հեղաշրջման հիմնական պատճառներից մեկն էլ հանդիսանում էր հենց իսլամական գործոնը¹⁰: Սակայն զինվորականներն Օզալի հանդեպ որդեգրեցին մեղմ և համոզմունքալից քաղաքականություն, ինչը

հիմնականում պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ Օգալի, դեռ Բյուրենք Ուլուսուի վարչապետության ժամանակաշրջանում, ի պաշտոնե սերտորեն համագործակցել էր Համաշխարհային բանկի, Այնզագային արժույթային հիմնադրամի և եվրոպական ազդեցիկ ֆինանսական կառույցների հետ. և նա համարվում էր «Թուրքիայի տնտեսական դեսպան» Արևմուտքում¹¹: Ուստի, Օգալի կուսակցության նկատմամբ զինվորականների բարեհամբյուր դիրքորոշումն կարելի է դիտել որպես «Ժեստ» Արևմտյան ֆինանսական շրջանակների հետ Թուրքիայի համագործակցության պատրաստակամությունը ցուցաբերելու համար: Նշենք նաև, որ զինվորականները ևս որոշակիորեն փոխել էին իրենց վերաբերմունքը կրոնի նկատմամբ: Եթե կրոնական հետադիմության (irtica) վերելքը և կրոնի անհանգստացնող քաղաքական ակտիվությունը դասվում էին երկրորդ ռազմական հեղաշրջման հիմնական պատճառների շարքին, ապա այժմ գններալների համար հենց կրոնը դարձավ հասարակական կարգերը և արժեքները նորոգելու համակցելու միջոց: Թուրքիայի զինված ուժերը ձեռնարկեցին մի շարք քայլեր հասարակությունում կրոնի դերը վերանայելու, ամրապնդելու և ցանկալի շրջանակների մեջ պահելու ուղղությամբ¹²: Այդպիսի քայլ հանդիսացավ 1986թ. հունիսի 20-ին «Թուրք-իսլամական համադրություն» կոչվող մշակութային հայեցակարգի ընդունումը, որը պետք է ներառեր օսմանյան-իսլամական և թուրքական ժառանգությունը: Վերոնշյալ հայեցակարգում ընդգծված էր, որ «Թուրքիայի մշակույթի համար աղբյուր են հանդիսանում թուրքական/թուրքական և իսլամական մշակույթները»¹³:

Մեկ հանգամանք ևս նպաստեց զինվորականների կողմից Թուրքիայի Օգալի հանդեպ մեղմ վերաբերմունքի որդեգրմանը: Թուրքական բանակը, ունենալով կարևոր նշանակություն երկրի քաղաքական կյանքում, նաև հանդիսանում է խոշոր ձեռնարկատեր: Իսմեթ Աքչայի կարծիքով Թուրքիայում բանակը վաղուց վերածվել է «սեփական շահերը հետապնդող կոլեկտիվ կապիտալիստի»¹⁴: Թուրքական բանակը ունի երկու լեզալ տնտեսական կառույց, որոնք շատ կարևոր դեր են խաղում երկրի առևտրային, ֆինանսական և արդյունաբերական շուկաներում՝ իրենց կազմում ընդգրկելով երկրի խոշորագույն գործարաններն ու ձեռնարկությունները: Այդ կառույցներն

ևն՝ Բանակին փոխօգնության կազմակերպությունը (Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) և Թուրքական զինված ուժերի զարգացման հիմնադրամը (Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV))¹⁵: Իսկ Թուրքիա Օգալը, 1980-ականների երկրորդ կեսին և 1990-ականների սկզբին ձեռնարկել էր տնտեսական միջոցառումների մի ամբողջ համակարգ, որոնք ըստ Կիրեկի, իրաք բարեփոխական էին¹⁶: Այդ միջոցառումներով վերացվում էր պետության խիստ վերահսկողությունը արժեհամակարգի վրա, ազատականացվում էր ներմուծման համակարգը, օտարերկրյա կապիտալի գործունեությունը, քաջայեքվում էր արտահանումը, էականորեն սահմանափակվում էր պետության միջամտությունը գնագոյացման մեջ¹⁷: Այս և մի շարք այլ միջոցառումներ ունեին դրական ազդեցություն մաև բանակի կապիտալի վրա, ինչը և նպաստում էր այդ մեղմ վերաբերմունքի ձևավորմանը:

Պետք է նշել, որ զինվորականների ուղեգրած մեղմ քաղաքականությունը վարչապետի հանդեպ, թույլ տվեց վերջինիս ձեռնարկել մի շարք քայլեր, որոնք նպատակ ունեին կրճատել զինվորականության դերը երկրի քաղաքական կյանքում: Օրինակ, Օգալը որոշեց սահմանադրության 4-րդ կետի վերացման հարցը, համաձայն որի, նախկին կուսակցությունների ղեկավարներին 10 տարի ժամկետով (1982-1992թթ.) չէր թույլատրվում զբաղվել քաղաքականությամբ, լուծել հանրաքվեի միջոցով¹⁸: 1987թ.-ի սեպտեմբերի 6-ին տեղի ունեցած հանրաքվեի արդյունքում սահմանադրության ժամանակավոր չորրորդ կետի վերացմանը կողմ քվեարկեց ընտրողների 50.23%-ը, իսկ դեմ՝ 49.77%-ը¹⁹:

Սիևնույն ժամանակ Օգալը փառձեց միջամտել զինվորականների ինքնիշխանությանը վերաբերող հարցերին և հաստատել քաղաքացիական իշխանության վերահսկողությունը վերջիններիս նկատմամբ: Այսպես, 1987թ. Օգալը անտեսեց զինվորական վերնախավի կադմից Գլխավոր շտաբի պետի համար առաջադրված Նեջդեթ Օզթուրանի թեկնածությունը՝ նրա փախարեն նշանակելով Նեջիփ Թորթումթային: Չբավարարվելով այսքանով՝ Օգալը շուտով հայտարարեց, որ մտադիր է Գլխավոր շտաբի պետի պաշտոնը դնել պաշտպանության նախարարի ենթակայության տակ²⁰: Օգալի կողմից ձեռնարկված այս և մի շարք այլ քայլեր լարվածություն առաջացրին նրա և զինվորակիսների միջև: Սրա հետևանքով Գլխավոր

շտաբի պետ Նեջիվ Թոթումթալյոն հրաժարական տվեց²¹։ Սա արտաստվոր երևույթ էր բուրժական իրականության համար։ Քանի որ մինչ այս բանակ-քաղաքացիական իշխանությունները բախման այսլույսում միշտ վերջիններս էին բռնում իրենց պաշտոններն՝ ստաջիներին կողմից ուժի կիրառման և կամ ուժի կիրառման սպառնալիքի տակ։

1989թ.-ի հոկտեմբերի կեսերին Թ. Օզալն ընտրվեց Թուրքիայի Հանրապետության նախագահ։ Օզալի վարած քաղաքականության հետևանքով 1990-ական թթ. սկզբին սրված ներքաղաքական գոյժընթացները, միջկուսակցական պայքարը, սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական խնդիրները, իսլամիստական ուժերի աշխուժացումը, որը հատկապես ուժեղացավ 1990-ականների սկզբին, բանակի կողմից քաղաքական կյանքին միջամտելու լուրջ սպառնալիքներ էին առաջացրել²²։ Ինչը հետագայում՝ արդեն Օզալի մահից հետո, իրագործվեց 1997թ. փետրվարի 28-ի ռազմական միջամտության տեսքով։

Այսպիսով, 1980-1983թթ. անցումնային շրջանում զինվորականների կողմից ձեռնարկված օրենսդրական փոփոխությունները վերջնորիս հնարավորություն տվեցին հետագայում վերահսկողության տակ պահել Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական դաշտը։ Ջինվորականները Թուրքիայի վարչապետ, իսկ այնուհետև նախագահ Թուրգութ Օզալի հանդեպ որդեգրել էին մեղմ քաղաքականություն, որի համար պատճառ էին հանդիսացել զինվորականների կողմից իսլամի դերի վերաիմաստավորումը, Օզալի վարած տնտեսական բարեփոխումների քաղաքականությունը և, ամենակարևորը, Արևմուտքին սիրաշահելու ձգտումները։ Օզալիելով զինվորականների նման մեղմ վերաբերմունքից՝ Օզալը վարժեց որոշակիորեն կրճատել զինվորականության դերը երկրի քաղաքական կյանքում։ Սակայն, չնայած զինվորականության դերը նվազեցնելուն և վերջիններս վրա քաղաքացիական իշխանությունների գերակայությունը հաստատելուն ուղղված Թուրգութ Օզալի եռանդուն ջանքերին, զինվորականները հիմնականում շարունակում էին մնալ երկրի «խնամակալի» դերում։

LILIT MARIKYAN
(YSU)

THE RELATIONS BETWEEN THE ARMY AND SOCIETY IN THE YEARS
OF GOVERNMENT OF TURGUT OZAL

During the transition period of 1980-1983 militaries carried out the constitutional changes, which have enabled them to hold in the further under the control a social-political life of the country. Militaries carried out towards Ozal soft policy. Cases for this were reconsideration of a role of an Islam by the militaries, economic reforms provided by Ozal, and, the most important, the diligence to please the West. Having such soft attitude of militaries, Ozal has tried to reduce somehow a role of army in a political life of the country. However in spite of the fact that Turgut Ozal has made much to provide the superiority of the civil authorities over the militaries, but the lasts were continuing to remain the «trustees» of the country.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Багдасарян С., Роль армии в процессе модернизации Турции в 1960-1990-ых годах, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXI, Երևան, 2002, էջ 33:
2. Այս մասին առավել մանրամասն տես Anayasa T. C., İstanbul, 1982; Bayramoğlu A., Asker ve Siyaset. - Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye'de Ordu, Bilirkim Yavm., İstanbul, 2004; McFadden J. M., Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic. - The Middle East Journal, Vol. 39, No. 1, Winter 1985, p. 69-85; Данилов В., Основные особенности новой конституции Турецкой Республики (в сравнении с конституцией 1961г.), Турция, сборник статей, М., 1988, с. 23.
3. Данилов В., Турция 80-их: от военного режима до "ограниченной демократии", М., 1991, с. 81.
4. Նույն տեղում, էջ 82-83:
5. Ընտրությունների արդյունքում ձայների հարաբերակցությունը բաշխվեց հետևյալ կերպ՝ ՄՀԿ-ն ստացավ ձայների 45,15%-ը (212 պատգամավորական մանդատ), ԺԿ-ն՝ 30,45% (117 պատգամավորական մանդատ) և ԱԴԿ-ն՝ 23,27% (71 պատգամավորական մանդատ): John M. McFadden M. J., նշվ. աշխ., էջ 81-82:
6. Տեր-Մաթևոսյան Վ., Իսլամը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում (1970-2001 թթ.), Եր., 2008, էջ 72:
7. Evren K., Kenan Evren'in Anıları, Cilt-4, İstanbul. Milliyet Yayın., 1991, s. 405-455.
8. Данилов В., նշվ. աշխ., էջ 59-60:
9. Այն իրենից ներկայացնում էր «տնտեսությունը կայունացնելուն ուղղված» միջոցառումների մի համակարգ, որը մշակվել և ընդունվել էր Մ. Դեմիրելի կառավարության կողմից 1980թ. և սրանով, փաստորեն, Թուրքիան պետք է

ամբողջովին համաձայնվել արևմտյան ֆինանսական կապիտալի առաքարկությունների հետ:

10. Դումանյան Ա., Թուրքիայի 1980թ. ռազմական հեղաշրջման պատճառների շուրջ. Մերձավոր Արևելք. հ. III. Եր., 2006. էջ 52-53:
11. Տեր-Սաթևյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 73-74:
12. Նույն տեղում, էջ 78-79
13. Киреев Н., Светкость или шарият: раскол и турецком обществе на пороге XXI века, Ближний Восток и современность, сборник статей (выпуск шестой). М., 1998, с. 85.
14. Akça İ., Kolektif bir sermayedar olarak Türk Silahlı Kuvvetleri. Bir zümre, bir parti. Türkiye'de Ordu, Istanbul 2004.
15. Ավագյան Ա., Բանակի դերը Թուրքիայի տնտեսական համակարգում, Հայկական բանակ 4(50), Եր., 2006. էջ 67-68:
16. Киреев Н., История Турции XXI век, М., 2007, с. 344.
17. Նույն տեղում:
18. Karabelias G., The evolution of civil-military relations in post-war Turkey, 1980-95. Middle Eastern Studies, Oct. 1999; 35, 4, Academic Research Library, p. 137.
19. Ланнлов В., նշվ. աշխ. էջ 151:
20. Բացառությամբ 1949-ից մինչև 1960թթ., երբ պաշտպանության մախարարությունը իրավունք ուներ կառավարել երկրի զինված ուժերը և պաշտոնների նշանակել, մնացած ժամանակներում նրան վստահված էր միայն խորհրդատվական դեր: Տես Karabelias G., նույն տեղում, էջ 147:
21. Karabelias G. նշվ. աշխ., էջ 137-138:
22. Տեր-Սաթևյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 124-125: